

В.А.ПЕТРОВ,

старший науковий співробітник
Миколаївського обласного
краєзнавчого музею,
м. Миколаїв

КОРИФЕЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ТЕАТРУ І МИКОЛАЇВЩИНА

Питання про діяльність корифеїв українського професіонального театру і їх зв'язок з Миколаївщиною висвітлювалися в науковій і науково-популярній літературі та в періодичній пресі. Але в публікаціях зустрічаються деякі неточності. Тому автор ставить собі за мету дещо доповнити ці відомості.

Найбільш повна інформація про зв'язок театру корифеїв з Миколаївщиною викладена в книзі О.Ф. Ковальнової і В.П. Чистова «Очерки истории культуры Южного Прибужья». Книга вторая «Литература и театр» [9].

Певний матеріал про це є і в Братському районному історичному музеї, в якому окремих розділ експозиції присвячено видатним землякам: вченому і винахіднику електродугового зварювання М.М. Бенардосу (1842-1905), народився в с. Мостове нинішнього Братського району, та засновникам українського професіонального театру братам і сестрі Тобілевичам: Івану Карповичу Карпенко-Карому (1845-1907), - український драматург, актор; Миколі Карповичу Садовському (1856-1933), - видатний український актор і режисер; Панасу Карповичу Саксаганському (1859 – 1940), - видатний режисер і актор, народний артист СРСР; Марії Карпівні Садовській-Барілотті (1855-1891), - видатна українська співачка й драматична актриса, долі яких тісно пов'язані з Миколаївщиною [17].

Троє з них народилися і провели дитинство в наших степах, в селах сучасного Братського району. Село Кам'яно-Костувате - батьківщина корифеїв українського театру П.К. Саксаганського і М.К. Садовського, хоча раніше, до початку 1980-х рр., вважалося, що Микола Садовський народився в с. Костуватому [5: 274; 1; 16:72;10:210], але нові архівні дані спростовують це [24:177; 2:182]. В сусідньому селі Костуватому народилася сестра могутньої трійки – Марія Садовська-Барілотті [5:274;1].

Пізніше, після закінчення Одеського юнкерського училища, П.К. Тобілевич служив у Миколаєві в 58-му Празькому піхотному полку і проживав на вул. Інженерній в будинку Сидоренка (ріг вулиць Інженерної і Спаської) [22:44;1].

Саме в Миколаєві, вийшовши в запас, він стає професіональним актором, вступивши у вересні 1883 р. у трупу Марка Кропивницького, яка в той час мала назву: «Російсько-малоросійська трупа М.П. Старицького на чолі з М.Л. Кропивницьким, М.К. Заньковецькою і М.К. Садовським» [22: 49-

51;19:8], взявши собі театральний псевдонім Саксаганський в пам'ять про рідне материне село Саксагань[20:89].

Микола Тобілевич почав виступати на професійній сцені на два роки раніше у Кременчуці у трупі Г. Ашкаренка, в якій був режисером і одночасно актором Марко Лукич Кропивницький[24:180; 26:13;10:211;19:4], який у жовтні 1882 р. організував у Єлисаветграді першу українську професійну трупу, директором якої з середини 1883 р. став М. П. Старицький, а Кропивницький зосередився на режисурі, драматургії та акторській діяльності. Саме ця трупа поклала початок українському національному театру [18:391,393; 28:15-16; 31:14].

До речі, М.Л. Кропивницький теж наш земляк. Він хоч і народився на Єлисаветградщині (с. Бежбайраки, тепер – с. Кропивницьке Новоукраїнського району Кіровоградської області), але дитячі роки провів у нас, на Миколаївщині, де загалом прожив більше дев'яти років.

Його батько, Лука Іванович, з літа 1843 р. працював управителем маєтків князів Кантакузенів, які володіли землями на територіях сучасних Арбузинського, Доманівського, Вознесенського районів. Тому Марко з трьохлітнього віку жив то в Каєтринівці (зараз – це частина с. Новокрасного Арбузинського району), то деякий час жив у Дмитрівці нинішнього Вознесенського району, то в Молдавці (зараз – с. Козубівка Доманівського району), то в с. Олександрівці (нинішній Доманівський район), де навчався у приватній школі поляка Рудковського, то знову у Молдавці та в Катеринівці. Взимку 1853-1854 рр. він мешкав у м. Вознесенську, де навчався з дітьми князя О.М. Кантакузена, а з весни до осені 1854 р. – у с. Новокрасному. Але найдовше Марко мешкав у с. Катеринівці, де загалом прожив більше шести років [11: 12-50].

До вступу у трупу Г. Ашкаренка, Микола Тобілевич мав уже великий життєвий досвід. Він був учасником російсько-турецької війни у 1877-1878 рр. і відзначився під час здобуття Шипкінського перевалу 28 грудня 1877 р., за що його було нагороджено Георгіївським хрестом.

Після війни його як героя Шипки направили в юнкерське училище в Одесі, після закінчення якого він отримав чин підпоручика і деякий час служив у 56 Житомирському полку в Бендерах. Але у 1881 році він йде у відставку і стає професійним актором під псевдонімом Садовський, який він обрав за дівочим прізвищем матері [20: 68, 73, 84, 85;16:72].

Старший брат Тобілевичів, Іван Карпович(народився у с. Арсенівці на Єлисаветградщині), вступив у трупу Старицького в жовтні 1883 року, після того як його було звільнено з посади секретаря Єлисаветградського поліцейського управління як політично неблагонадійного. А в березні наступного року його піддали гласному нагляду поліції в обраному місці проживання і заборонили проживати в місцях, що перебували в стані посиленої охорони,протягом трьох років, після якого гласний нагляд замінили на негласний, який зняли тільки у 1903 році [29:7,22,46,61,356; 20:89,92,103,145,179,247].

Перебуваючи під гласним наглядом поліції у Новочеркаську, а з літа 1887 р. – на хуторі «Надія», і не маючи можливості виступати на сцені,Іван Карпович пише п'єси: комедію «Розумний і дурень», драми «Наймичка» і

«Безталанна» (1885), комедії «Мартин Боруля» (1886), «Гроші», яку пізніше перейменував на «Сто тисяч» (1889), та інші, в яких потім виконував ведучі ролі [29:35,53,41,42,45,69]. Він писав свої п'єси і виступав на сцені під псевдонімом Карпенко-Карий, складений з імені батька Карпа та прізвища Гната Карого – улюбленого героя з п'єси Т.Г.Шевченка «Назар Стодоля»[29:23;28:16].

Сестра братів Тобілевичів, Марія, почала свою кар'єру професійної драматичної акторки в трупі М.Л.Кропивницького у першій половині 1883 р. у Харкові під псевдонімом Садовська - Барілотті, що складався з прізвища матері та прізвища першого її чоловіка, італійця Барілотті. В серпні 1883 р. вона виступає в Одеському Маріїнському театрі, а у вересні – в театрі Монте в Миколаєві, в якому Марія Барілотті вперше побувала ще в кінці 1870-х рр., виступаючи в оперетах [20:88;18:391,393;27:19;20:76]. Всі вони у складі театральних труп неодноразово бували на гастролях в Миколаєві.

Наприклад:

- у вересні 1883 р. – М. Садовський, П. Саксаганський, і М. Садовська-Барілотті у складі Російсько-малоросійської трупи М. П. Старицького на чолі з М.Л. Кропивницьким, М.К. Заньковецькою і М.К. Садовським[18: 402;22:49-51];
- у 1885 році – двічі (у квітні-травні та у червні) – М. Садовський і П. Саксаганський, у складі трупи М.Л. Кропивницького;
- літній сезон 1886 р. – М. Садовський і П. Саксаганський, у складі трупи М.Л. Кропивницького;
- Восени 1886 р. ця ж трупа гастролює в Миколаєві без М.Л. Кропивницького, під керівництвом М.К. Садовського[4: 37-38;25:293];
- у грудні 1889 – лютому 1890 рр. – І. Карпенко-Карий, М.Садовський, П. Саксаганський і М.Садовська-Барілотті, у складі трупи Миколи Садовського [29: 77-79];
- у вересні-жовтні 1891 р. – П. Саксаганський і І. Карпенко-Карий, у складі трупи П.К. Саксаганського і І.К. Карпенка-Карого (одночасно з цією трупою в Миколаєві гастролювала і трупа М.Л. Кропивницького, з 1 по 18 жовтня 1891 р.)[29:111; 18:430];
- у листопаді 1892 – лютому 1893 рр. та у березні-квітні 1896 р. – М.Садовський, І. Карпенко-Карий і П. Саксаганський у складі трупи П.К. Саксаганського і І. Карпенка-Карого[29:135-141];
- у травні-червні 1898 р. – П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий, М. Садовський, у складі «З'єданого товариства П.К. Саксаганського і М.К. Садовського» («Товариство малоросійських артистів під керівництвом П.К. Саксаганського і М.К. Садовського»)[29:240-244];
- у лютому-березні 1900 р. – гастролі трупи М.Л.Кропивницького («Товариство російсько-малоросійських артистів М.Л.Кропивницького»)[7:71];
- у вересні-жовтні 1900 р. – П.Саксаганський,М. Садовський і І.Карпенко- Карий, у складі «Малоросійської трупи М.Л.Кропивницького під орудою П.К.Саксаганського, М.Л.Садовського за участю М.К.Заньковецької» [29:289-293];

- у вересні-жовтні 1902 р. – П. Саксаганський, М. Садовський, І.К. Карий, у складі тієї ж трупи. (У період цих гастролей М.Л. Кропивницький виїжджає з частиною трупи до Вознесенська, де дає декілька вистав (20-22.10.), а 24 жовтня – він знову в Миколаєві [29: 337-343; 18:487-488];
- у березні 1906 р. - П. Саксаганський, І.Карпенко-Карий, у складі трупи П.К. Саксаганського і І.К. Карпенка-Карого;
- з 28 березня по 5 квітня 1906 р. відбулися гастролі трупи П.К. Саксаганського і І.К. Карпенка-Карого у Вознесенську [29:427-428];
- у вересні 1909 р. – П. Саксаганський, зі своєю трупою. В Миколаєві він провів прощальний вечір. Після цього Панас Карпович залишає «Товариство малоросійських акторів» і виступає у складі різних українських труп у багатьох містах, в тому числі й на сцені Миколаєва (1912 і 1914 рр., а також у 1917 році) [9:207].

До цього слід додати, що брати Тобілевичі мали безпосереднє відношення до Миколаєва ще й тому, що в їхньому репертуарі була і опера «Катерина» Миколи Аркаса, який, як відомо, проживав у Миколаєві, дружив, як і Тобілевичі, з Марком Кропивницьким і теж був великим патріотом української культури. Аркас навіть став хрещеним батьком доньки Марка Кропивницького Марії [6:148].

Цей твір ставився ними у Катеринославі (липень 1899 р. і липень 1904 р.); Кишиневі (листопад 1899 р.); Києві (січень-лютий 1900 р. і грудень 1904 - січень 1905 рр.), Харкові (липень-серпень 1903 р. і листопад 1906 р.); Варшаві (жовтень 1903 р.); Житомирі (березень 1905 р.) [29:268-407].

Але ще раніше оперу ставила трупа М.Л. Кропивницького: 12 лютого 1899 р. відбулася прем'єра «Катерини» у Москві, 9 червня – у Києві (в березні-квітні вона ставилась в Мінську та Вільно). Потім була Одеса та інші міста [18:468-474; 7:54,66].

А в Миколаєві «Катерина» була вперше поставлена у театрі Я. Шеффера 14 березня 1900 року цією ж трупою [7:71], хоча угода про об'єднання з трупною братів Тобілевичів уже була підписана (Київ, 22 лютого) [29; 283]. Але насправді об'єднана трупа почала свої гастролі уже в літньому сезоні, починаючи з Полтави (липень 1900 р.) [20:222; 29: 286-293]. Тому в деяких публікаціях миколаївських краєзнавців з цього приводу допущена неточність. Це підтверджують і відповідні афіші [7:71; 24:іл.].

Але цим не закінчуються заслуги наших земляків перед українським театром. Микола Карпович Садовський у 1906 р. організував нову трупу, яка незабаром виступає в Полтавському театрі [2:124; 8:114], а наступного року на базі цієї трупи засновує в м. Києві перший стаціонарний український театр, оформивши у довгострокову оренду приміщення Троїцького народного дому і керує ним до 1919 р. А в 1905-1906 рр. він був директором українського театру товариства «Руська бесіда» у Львові, де також, до речі, ставив оперу «Катерина» [19:6; 16:72; 7:81].

А Панас Карпович Саксаганський в 1918 році заснував інший театр в Києві, Народний театр, також стаціонарний, на базі якого у 1922 р. було організовано Український драматичний театр імені М.Заньковецької (нині у Львові) [2:219].

В театрі М. Л. Садовського, про який говорилось вище, працювали такі видатні актори як М. К. Заньковецька, І.О.Мар'яненко, Ф.В.Левицький, О.Д.Петляш, М. І. Литвиненко-Вольгемут та інші[13:175]. Цікаво відзначити, що серед талановитих артистів театру були і діти або племінники наших земляків-корифеїв українського театру. Так, наприклад, Іван Олександрович Мар'яненко був племінником М.Л.Кропивницького і свою артистичну кар'єру розпочав у трупі дядька у 1895 р. (в 1944 р. став народним артистом СРСР) [27:31;23:766]. В 1915 році він організував свою трупу («Товариство малоросійських артистів під керівництвом І.О. Мар'яненка»), в якій два сезони виступали П.К. Саксаганський і М.К. Заньковецька[15:172-176]. У трупі М. Кропивницького, а потім братів Тобілевичів виступав і брат І.О. Мар'яненка Марко Петлішенко[14:241;20:262]. Прекрасною драматичною акторкою і співачкою була і племінниця Тобілевичів Олена Денисівна Петляш, дочка Марії Карпівни і італійця Барілотті. Згодом Олена залишила театр Садовського і вступила до Петербурзької опери, де вона співала протягом багатьох років, виконуючи різні партії[16:87;27:37].

Рідна сестра Олени по матері Ольга (дочка Марії Карпівни і Дениса Миколайовича Мови (Петрова) теж деякий час виступала в цьому театрі спочатку в хорі, а потім співала партії Венери в опері «Енеїда». В неї було дуже високе і чисте сопрано.

Дуже обдарованим був і їхній рідний брат Сергій Петров. Він теж співав в опері і мав чудовий тенор, дуже приємного тембру. Сергій виступав в Ленінграді під псевдонімом Знаменський (жив у дитинстві і в юності на вулиці Знаменській в Єлисаветграді)[27:37-38].

В трупі Садовського працював і інший племінник братів Тобілевичів Євген Петрович Тобілевич за сценічним псевдонімом Рибчинський, син Петра Карповича Тобілевича. Микола Карпович взяв його у свій театр, незважаючи на те, що він дуже заїкався. Але Женя прекрасно грав різні ролі. Софія Тобілевич писала, що слухаючи його, ніхто не міг би і в думці припустити, що він заїкається в житті під час звичайної розмови. Разом з чималими здібностями Євген Рибчинський дістав у спадщину доволі імпозантну постать і всю зовнішність своїх близьких родичів – Тобілевичів. У нього був хороший голос. І в співах, і в суто розмовних ролях у нього завжди була виразна, чітка дикція [27:36-37].

А в трупі М.Л. Кропивницького виступав і прийомний син Марка Лукича – актор Костянтин Вукотич [14:241].

Дочка І.К. Карпенка-Карого Оріся теж деякий час виступала на сцені, потім поїхала вчитись за кордон (Женева, Париж) [20:246].

Олександра Кропивницька, дочка М.Л.Кропивницького, стала відомою оперною співачкою [32].

Слід сказати декілька слів і про сина М.Л.Кропивницького Володимира, який закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, але багато часу віддавав музиці (грав на піаніно і скрипці). А з 1920 року Володимир Маркович присвячує своє життя музичному театру, виступаючи в опері як концертмейстер, суфлер, хормейстер. З 1927 року працює хормейстером в різних оперних театрах, в тому числі в Куйбишевському театрі опери і балету, де він виступав 15 років (1931-1946 рр.) [12:9].

Як бачимо, М.Л.Кропивницький і Тобілевичі не тільки самі безмежно любили театр, а й прищеплювали цю любов молоді, в тому числі своїм дітям і племінникам.

Про корифеїв українського театру письменник Віталій Карпенко писав: «В житті кожного з них Миколаїв відіграв певну роль, запам'ятався тією чи іншою, подією, став хоч і невеличкою та своєрідною віхою в їх творчих біографіях. Та набагато вагомішу роль зіграли вони у житті корабельного міста: пропагуючи український театр у ті непрості часи, створюючи правдиві незабутні образи, вони підносили українську культуру, будили совість, примушували глядачів мислити. І цим збагатили духовне життя Миколаєва» [6:153].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойченко Валерій. Увековечим пам'ять корифеїв/В. Бойченко// Южная правда. – 1980.- 5 декабря.
2. Большая энциклопедия: [в 62-х т.]. – М.: Терра, 2006. – Т. 43.
3. Григор'єв Григорій. Український театр Миколи Садовського/Г. Григор'єв//Спогади про Миколу Садовського: збірник [упорядкування, вступн. стаття, примітки Р.Я. Пилипчука]. – К.: Мистецтво, 1981. – С. 17-72.
4. Дувін І.П. Марко Лукич Кропивницький. - Спогади земляка/І.П. Дувін// Спогади про М.Кропивницького. – К.: Мистецтво, 1990.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1971.- 728 с.
6. Карпенко Віталій. Тут біля самого моря/В. Карпенко. – К.: Радянський письменник, - 276 с.
7. Кауфман Л. М.М. Аркас: нарис про життя і творчість/ Л.С. Кауфман. – К.: Держвидав. – 1958. – 131 с.
8. Коваленко Прохор. М.К. Садовський/ П. Коваленко// Спогади про Миколу Садовського. – С. 102-114.
9. Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья: монография: в 3-х кн. (от истоков до начала XX века). – Книга вторая: Литература и театр/О.Ф. Ковалева, В.П. Чистов. - Николаев: Терра, 2001. – 284 с.
10. Корифеї українського театру: матеріали про діяльність театру корифеїв. – К.: Мистецтво, 1982. – 309 с., іл.
11. Кропивницький Марко Лукич. Автобіографія/М.Л. Кропивницький//Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К.: Мистецтво. 1955. – С. 5-73.
12. Кропивницький В.М. Із сімейної хроніки (спогади про батька)/В.М. Кропивницький. – К.: Мистецтво, 1968. – 214 с.
13. Кротевич Євген. Микола Карпович Садовський (Тобілевич)/Є. Кротевич//Спогади...–С. 173-176.
14. Мар'яненко І. М.Л. Кропивницький і його театр/ І. Мар'яненко// Марко Лукич Кропивницький: збірник статей, спогадів і матеріалів. – С. 239-284.
15. Мар'яненко І.О. Сцена, актори, ролі/І.О. Мар'яненко/. – К.: Мистецтво, 1964. – 290 с.

16. Мар'яненко Іван. Театр М.К. Садовського в Києві/ І. Мар'яненко// Спогади... –С. 72-88.
17. Матеріали комунальної організації «Братський районний народний історико-краєзнавчий музей імені М.М. Радкевича Братської районної ради Миколаївської області».
18. Меженко Ю. Хронологія артистичної діяльності М.Л. Кропивницького (матеріали до біографії)/Ю. Меженко//Збірник статей, спогадів і матеріалів. – С. 379-497.
19. Пилипчук Ростислав. Микола Садовський у спогадах сучасників/ Р. Пилипчук// Спогади... –С. 1-10.
20. Пільгук Іван. Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)/ І. Пільгук. – К.: Молодь, 1976. – 296 с.
21. Полтавський краєзнавчий музей: путівник/ [за ред. М.Л. Каплуна]. - Харків: Прапор, 1971. – 152 с.
22. Саксаганський Панас. По шляху життя: уривок із книги «Думки про театр» / П. Саксаганський// В городе корабелов: сборник прозаических произведений о Николаеве. - Одесса: Маяк, 1989. – С. 40-51.
23. Советский энциклопедический словарь/ [гл. редактор А.М. Прохоров]. – Изд. второе. – М.: Советская энциклопедия, 1983.
24. Спогади про Миколу Садовського. – Примітки. – С. 177-180.
25. Стеценко Л. І. Карпенко-Карий (І.К. Тобілевич). Життя і творча діяльність/ Л.Стеценко. – Держвидав, 1957. – 307 с.
26. Тобілевич Софія. М.К. Садовський/С. Тобілевич//Спогади... –С. 11-17.
27. Тобілевич Софія. Мої стежки і зустрічі/С. Тобілевич// Спогади... – С. 17-72.
28. Топчій І.П. Хутір Надія. Державний заповідник – музей І.К. Карпенка-Карого (Тобілевича): путівник/ І.П. Топчій. - Дніпропетровськ: Промінь, 1971.– 54 с.
29. Цибаньова О.С. Літопис життя і творчості І.К. Карпенка-Карого (І.К. Тобілевича)/О.С. Циганова. – К.: Дніпро, 1967. – 452 с.
30. Ярош В.П. Марко Лукич Кропивницький – видатний діяч української культури. – До 150-річчя від дня народження/В.П. Ярош. - Кіровоград: облполіграфвидав, 1990. – 32 с.
31. Ярош В.П. Театральна Кіровоградщина: методичні рекомендації на допомогу працівникам, широким колам громадськості у підготовці до 150-річчя від дня народження корифея українського театру Марка Лукича Кропивницького/ В.П. Ярош. – Кіровоград, 1989. – 27 с.
32. www.interesniy.kiev.ua.